

مجمع البيان في تفسير القرآن

مجمعُ البيان في تفسير القرآن، از مهم‌ترین تفاسیر قرآن کریم نوشته‌ی فضل بن حسن طبرسی (متوفای ۵۴۸ ق) است. این تفسیر را دانشمندان شیعه و سنی ستوده‌اند و از آن به عنوان یکی از منابع قدیم تفسیری یاد کرده‌اند. مجمع‌البيان از گونه تفاسیر اجتهادی قرآن است و پژوهشگران، اهمیت این اثر را در جامعیت، اتقان و استحکام مطالب، ترتیب دقیق، تفسیر روشن و سودمند و انصاف در نقد و بررسی آرا دانسته‌اند. این تفسیر شامل مباحثی چون: قرائت، لغات مشکل، اعراب، شأن نزول و تفسیر و تبیین آیات است. طبرسی هر یک از موارد فوق را ذیل آیات به صورت مستقل و منظم آورده است که مراجعه‌کننده به راحتی می‌تواند مطلب مورد نظر خویش را ذیل آیه به دست آورد، ایشان بخش تفسیر آیه را تحت عنوان المعنی می‌آورد، از این رو اگر مراجعه‌کننده‌ای بخواهد تنها مباحث تفسیری مجمع‌البيان را ببیند، می‌تواند با مراجعه به بخش المعنی مطالب مورد نظر خویش را ملاحظه کند.

شناسه مؤلف:

امین الاسلام ابوعلی فضل بن حسن طبرسی، مفسر، متکلم و فقیه شیعی؛ او از بزرگان شاخص امامیه و علامه‌ای فاضل، ادیبی جامع و مفسری فقیه بود که در محضر بزرگترین علمای زمان از جمله شیخ ابو علی فرزند شیخ الطائفه طوسی و دیگران تربیت یافت و در سال ۵۴۸ هجری (در حدود نود سالگی) در گذشت، اکثر شرح حال نگاران، درباره‌ی مقام علمی و جایگاه بلند او سخن گفته‌اند و او را به خوبی و آراستگی ستوده‌اند. درباره زادگاه او اختلاف است که اهل طبرستان مازندران است یا طبرس، مُعَرَّب تفرش، از شهرهای نزدیک قم و ساوه. در هر صورت، شخصیت علمی و فکری طبرسی در مشهد و سبزوار تکوین یافت، و در همان جا به تدریس و تعلیم و نشر افکار پرداخت و در نهایت

دیده از جهان فرو بست. مدفن وی در مشهد رضوی در نزدیکی حرم امام رضا (ع) است. خیابانی که وی در آن دفن است به نام او طبرسی نام‌گذاری شده است. طبرسی از مفسران چندگانه نویس است. وی سه تفسیر به نگارش درآورده است: مجمع البیان، جوامع الجامع و الکافی الشافی. گسترده‌ترین این تفاسیر، مجمع البیان و فشرده‌ترین آن‌ها الکافی الشافی است. بنا بر آنچه در مقدمه جوامع گزارش کرده است، پس از نگارش مجمع البیان و الکافی الشافی، به تفسیر کشاف برخورد می‌کند و بحث‌های ادبی، بلاغی و گرایش‌های عقلی زمخشری او را به اعجاب می‌آورد، از این رو با تأثر از کشاف و روش بلاغی او، تفسیری موجزتر از مجمع البیان می‌نویسد که نام او را جوامع الجامع می‌گذارد.

شناسه تفسیر

تفسیر مجمع البیان، سرشار از نکات و مسائل مربوط به ادب و لغت و قرائات و نیز دلایل و حجت‌هاست و به سبب احاطه بر آرای مفسران گذشته ممتاز است. مؤلف، تفسیر تبیان را مبنای کار خود قرار داده و مسائل و فروعی را بر آن افزوده است. وی در این باره می‌گوید:

در گذشته و حال علما و دانشمندان به علم تفسیر روی آورده‌اند و در بیان و اظهار مکنونات و نهفته‌های آن کوشیده و کتاب‌های فراوانی در این باره تألیف کرده‌اند و در بسیاری از آن‌ها به اعماق و ژرفای آن فرو رفته و در توضیح حجت‌ها و استدلالات آن موشکافی کرده‌اند و در تهذیب ابواب آن تحقیق نموده و در فروع و شعب آن گام نهاده‌اند؛ اما دانشمندان امامیه جز نوشته‌هایی مختصر، اثری در تفسیر قرآن تألیف نکرده‌اند و در آن‌ها هم فقط به ذکر اخبار و احادیث رسیده بسنده کرده‌اند و درباره فهم و گسترش معانی و کشف اسرار نهانی آن شرح و بسط نداده‌اند. البته جز شیخ بزرگوار ابو جعفر طوسی در تفسیر تبیان؛ زیرا تفسیر وی کتابی است که انوار حقیقت از آن بر می‌گیرند و آثار صدق و درستی از آن هویدا است و متضمن معانی و مفاهیم و اسرار بدیع قرآن است و در شرح و بسط الفاظ و لغات بسیار مفصل است؛ چنانکه تنها به جمع‌آوری و آرایش و تنظیم آن‌ها بسنده نکرده، و به تحقیق و تبیین آن‌ها نیز پرداخته است و تفسیر وی نمونه و سرمشق والایی است که من از انوار وی هدایت یافته‌ام و در مسیر او گام بر می‌دارم.

از این رو تفسیر مجمع البیان، بازنویسی شده تفسیر التبیان شیخ طوسی است، با این تفاوت که طبرسی با تقسیم‌بندی مباحث، زمینه استفاده بهتر و گزینش آسان‌تر استفاده‌کننده را فراهم ساخته است. کسانی که به هر قسمت از تفسیر، علاقه‌مند باشند، می‌توانند به راحتی به همان قسمت از ادبیات، قرائت و تفسیر مراجعه کنند. یکی از ویژگی‌های تفسیر مجمع البیان، بیان اقوال صحابه و تابعان و مفسران اهل سنت است که ایشان ضمن نقل، در مواردی زیادی با روش عالمانه و منصفانه آن را نقد می‌کند. از دیگر ویژگی‌های مجمع البیان، مبحث تناسب آیات این تفسیر است که نظم و پیوند نامعلوم و یا دیریاب

آیات را با یکدیگر، توضیح می‌دهد و از این جهت، می‌توان گفت طبرسی از نادر مفسران شیعی است که به علم مناسبات توجه کرده است.

روش تفسیری

روش طبرسی در تفسیر مجمع البیان؛ روشی است منظم؛ ابتدا به ذکر قرائت‌های مختلف در مورد آیه می‌پردازد و استدلال‌هایی را که هر قرائت بدان استناد کرده می‌آورد و پس از آن به توضیح بیان اعراب می‌پردازد و در پایان معانی و مفاهیم آنها را بیان می‌کند و اسباب نزول و داستان‌هایی را که مرتبط به آیات است نقل می‌کند.

بدین ترتیب، تفسیر وی حقیقتاً از بهترین نظم و ترتیب ممکن برخوردار است. او در مورد تفسیرش می‌گوید:

به تألیف کتابی آغاز کردم که در نهایت اختصار و تهذیب و نظم و ترتیب بوده و در عین حال انواع علوم و فنون قرآنی در آن جمع شده باشد و شامل همه دانستنی‌های مربوط به علم قرائت، اعراب، لغت، مسائل غامض و مشکل، مفاهیم و معانی و وجوه مختلف آن‌ها، علل نزول، اخبار و قصص و روایات، حدود و احکام، حلال و حرام و نیز سخن از شبهات مخالفان و استدلال‌های ویژه علمای امامیه باشد و در بحث از جای‌جای قرآن بر صحت مبانی اصول و فروع مذهب تمسک جسته، و دلایل عقلی و نقلی را بر شیوه اعتدال و اختصار بیان نموده باشد؛ اندکی فراتر از ایجاز و فروتر از اطراب و زیاده‌گویی؛ زیرا اذهان مردم در این روزگار تحمل بار فراوان علوم مختلف را ندارد و از ورود به میادین پر مخاطره، احساس ضعف می‌نمایند؛ چرا که از علما جز نامی و از علوم جز اندکی باقی نمانده است؛ مانند باقی مانده روح در جسم حیوانی ذبح شده ... سپس همه دلایل آشکار و حجت‌های واضح و اقوال استوار را در خصوص اصالت عربیت و درستی اعراب و نیز درباره معانی و مشکلات آن آورده‌ام. این کتاب، بحمد الله ستونی استوار برای ادیبان، پشتوانه‌ای سرشار برای نحویان، مایه بصیرت و بینایی برای خوانندگان، ذخیره‌ای مناسب برای متعبدان، دلیلی محکم برای متکلمان، محدثان و فقیهان و وسیله‌ای کارساز برای واعظان است.

ذهبی در مورد این تفسیر می‌گوید: تفسیر طبرسی - صرف نظر از گرایش‌های مذهبی و آرای اعتزالی مؤلف آن - بحق در نوع خود نوشتار عظیمی است که بر تبحر و مهارت مؤلف آن در علوم و فنون مختلف دلالت دارد و هم‌چنان است که مؤلف آن توضیح داده است؛ نظم کامل و ترتیبی زیبا دارد و هر مبحثی را که در خصوص آن سخن گفته، به نیکویی بیان کرده است. مثلاً آن‌گاه که از قرائت و وجوه آن سخن گفته و هنگامی که به معانی مفردات پرداخته و زمانی که وجوه مختلف اعراب را بیان کرده و یا هنگامی که معانی اجمالی آیات را توضیح داده یا از اسباب نزول و شرح قصص سخن به میان آورده است، در همه موارد، حق سخن را تمام و کمال ادا نموده است. وقتی در مورد احکام سخن

می‌گوید آرا و مذاهب مختلف فقهاء را بررسی می‌کند و سپس مذهب و نظر خویش را اظهار می‌دارد و اگر نظر مخالفی در برابر او باشد به دفاع از مذهب خویش می‌پردازد؛ هنگامی که به ارتباط بین آیات می‌پردازد، انسجام بین جملات، نیکویی سبک، زیبایی نظم و هماهنگی آن‌ها را مشخص می‌کند و وقتی مشکلات قرآن را از نظر مفاهیم و اعراب بررسی می‌کند، بخوبی از عهده آن‌ها بر می‌آید و اقوال و آرای مفسرین گذشته را نقل می‌نماید و طبق نظر خویش، قولی را بر می‌گزیند و آن را بر سایر اقوال ترجیح می‌دهد. ذهبی سپس درباره او می‌گوید: البته اگر بخواهیم بر وی اشکالی بگیریم، همان تشیع وی است، در عین حال، حق این است که در تشیع و عقیده خود افراطی نیست؛ بدان گونه که بسیاری از علمای امامیه بوده‌اند.

مجمع البیان، تا کنون چاپ‌های گوناگونی در مصر، بیروت و ایران داشته است، که غالباً در ده جلد چاپ شده است، ترجمه فارسی این تفسیر نیز به همت آقای علی کرمی از سوی انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر شده است که مترجم، صرفاً به ترجمه بخش تفسیری این تفسیر پرداخته است و از ترجمه بخش‌های دیگر مانند؛ قرائت، لغت و اعراب صرف نظر کرده است.